

**Деякі документи до історії козацтва першої
половини XVII ст.**

Серед численних справ польських архівосховищ, які стосуються історії України, насамперед історії козацтва XVI-XVIII ст., вирізняються три рукописних фоліанти XVII ст., котрі зберігаються у Державному архіві Кракова. Два фоліанти під сигнатурами 31 та 41 знаходяться серед матеріалів фонду “Зібрання Русецьких”, а один (№ 363) — серед матеріалів фонду “Зібрання Піноччі”. Вони містять у собі численні (близько 200) документи, що стосуються подій Національно-Визвольної війни українського народу середини XVII ст. Ці рукописи були виявлені ще видатним українським істориком В.Липинським і вже на початку XX ст. деякі важливі документи з їх складу були уведені до наукового обігу і навіть повністю видрукувані. В останні десятиліття ці фоліанти знову потрапили у поле зору дослідників історії України[1].

Між тим досі не зверталось особливої уваги на те, що у цих збірниках містяться і важливі документи ранішого періоду історії України, а саме кінця XVI-першої половини XVII ст. На них ми й хочемо зупинитися у даному повідомленні. Почнемо із збірника № 31 з фонду “зібрання Русецьких”. Першою за хронологією є “Пісня про Струся”, писана польською мовою (арк.1-2). У ній розповідається про тяжкий турецько-татарський наскок на Галичину у 1589 р., під час якого у битві під Баворовим загинув славний воєначальник Струсь. Згадується в поемі і про запорозьких козаків, котрі брали участь у відсічі ворогу. Далі знаходиться “Пісня про конфедератів” (арк.3), присвячена рокошу Зебржидовського 1606 — 1609 рр., котрий охопив значну частину Галичини. На аркуші 161 вміщено унікальний список 15 козацьких старшин приблизно 1623 р., який уже був нами друкований. Нагадаймо, що тут згадуються такі видатні діячі українського козацтва, як М.Дорошенко, О.Голуб, М.Жмайло,

П.Одинець, Г.Чорний, Гулак та інші. Приблизно цим же роком, а можливо й пізніше (1625 р./?), слід датувати документ, у котрому вказано маршрут і місця постою на зимових квартирах коронного війська (арк.261). Цей документ, де згадується ряд населених пунктів Черкащини, в т.ч. Черкаси й Канів, наводиться нижче. Знаходимо у збірнику і лист брацлавського старости Хмельницького від 19.X.1626 р., у якому розповідається про перемогу над ординцями під Білою Церквою, де відзначилися запорожці гетьмана Михайла Дорошенка. Цей лист за іншим списком був видрукуваний ще у ХІХ ст. В.Б.Антоновичем[2]. Врешті, містяться у збірнику і два листи польських воєначальників, що стосуються Смоленської війни: С.Конецпольського від 21.VII.1634 р. та А.Коморського від 17.IV.1635 р. (арк.8-10).

У збірнику № 41 того ж фонду вміщено латиномовний лист зі Львова, датований 1645 р., та два універсали великого гетьмана коронного М.Потоцького, виданих з Бару 23.XI.1646 р. та 24.XII.1647 рр. У першому з них Потоцький попереджав польські гарнізони про можливий напад ординців, котрі тільки чекають морозів, щоб замерзли ріки. У другому він повідомляв коронного підчашого М.Остророга про інформацію, здобуту у “язиків”, захоплених під Перекопом 1 та 7 грудня. За одними даними, хан Іслам-Гірей III із мурзами мав повернутися до Криму, а за другими — навпаки, вдарити на Молдавію, щоб “сплюндрувати цю державу, яка є кухнею турецького султана”. Знаходимо у збірнику і оригінал-автограф унікального листа, писаного петровицьким війтом Лазаром Олексійовичем до київського отамана Війська Запорозького (від 8.I.1626 р. за н. ст.). Автор виправдовує козаків, які взяли сіно з земель Станіслава Вигури, київського (?) городничого. По-перше, козаки діяли з наказу князя Романа Гойського, київського каштеляна у 1621 — 1625 рр., володимирського підкоморія у 1625 — 1635 рр. По-друге, козаків невірно поінформували місцеві старожили про кордони маєтностей Вигури. До речі, останній

був, очевидно, тим самим Вигурою, від імені якого бере свій початок Вигурівщина, нинішній район Києва [3]. Особливо важливим є те, що тут згадується про київського отамана Війська Запорозького, що проливає світло на устрій реєстрових полків, зокрема Київського, на взаємовідносини між королівською та козацькою адміністраціями.

У збірнику № 363 фонду “зібрання Піноччі” знаходимо пункти секретної ради короля Владислава IV, що мала місце у 1647 р. (с.207). Тут мова йде про погіршення міжнародного становища Речі Посполитої якраз напередодні Національно-Визвольної війни українського народу. Уряд Речі Посполитої особливо хвилювався через посилення загрози з боку Кримського ханства і прагнув тому витіснити ногайців від кордонів: “4. Небезпека від татар, бо їх повно у полях, тому їх треба вигнати з Буджаку; силістрійський паша хоче будувати замок на другому боці Дніпра”. Найціннішими ж є документи, котрі стосуються гетьманату Івана Петражицького (Кулаги). Як відомо, після смерті короля Речі Посполитої (а раніше — і Швеції) Сигизмунда III (30.IV.1632 р.) запорожці на чолі з гетьманом Петражицьким розгорнули бурхливу дипломатичну діяльність, щоб дістати, як стан Речі Посполитої, голос на передвиборних сеймах і взяти участь у обранні нового короля (ним став Владислав IV). При цьому козаки в обмін за свою підтримку певного кандидата прагнули добитися виконання своїх вимог. Конвокаційний сейм відкрився 28 червня, а вже 17 липня козацькі послы дістали негативну відповідь на свої вимоги. Тоді Петражицький відправив нове посольство вже на елекційний сейм, котрий мав розпочатися 27 вересня 1632 р., але про документи даного посольства досі не було відомо. Лише у збірнику 363 фонду “зібрання Піноччі” містяться і лист до сейму Речі Посполитої, і інструкція (вимоги) козаків до сейму. Хоча листа й інструкцію витримано в тоні приниженості і покірності, як було традиційним для тогочасного дипломатичного етикету, однак Військо Запорозьке ставило перед майбутнім королем і урядом Речі

Посполитої дійсно вимоги: припинення релігійного утиску по відношенню до православної церкви, відновлення прав і вольностей Війська Запорозького, тощо. Ці два документи писані яскравою образною мовою, а їх реалізація відкривала перед панівними колами Речі Посполитої перспективи вирішення складних польсько-українських відносин мирним шляхом. Однак і це посольство у складі Т.Кушминського, Ф.Балая та В.Онушкевича не добилося сподіваних результатів і тільки пізніше Владислав IV зробив деякі поступки, насамперед легалізував православну ієрархію. Але було вже пізно... По-перше, сам гетьман Петражицький, прихильник замирення з Річчю Посполитою, вже після повернення першого посольства з Варшави був приречений. 21 вересня 1632 р., не чекаючи повернення другого посольства, козацька рада скинула Петражицького з уряду, а дещо пізніше він був вбитий козаками-радикалами у Каневі. Подальші взаємовідносини України з Польщею характеризувалися все більшим загостренням, що викликало повстання 1635, 1637 – 1638 рр. і, нарешті, Національно-Визвольну війну середини XVII ст. Тим то й цінні два документи Петражицького, що проливають світло на цей важливий момент в історії українського козацтва. Відзначимо, що три документи з чотирьох (№ 1, 3, 4), котрі наводяться нижче, були писані польською мовою і тут подані в нашому перекладі українською.

1. Див.: Мыцык Ю.А. Анализ архивных источников из истории Освободительной войны украинского народа 1648 – 1654 годов.
– Днепропетровск, 1988. – С.27 – 35.
2. Сборник летописей, относящихся к истории Южной Руси.
– Киев, 1888, С.256 – 258.
3. Мицик Ю.А. Документ до історії Вигуровщини // Київська старовина. – 1994. – № 5. – С.71 – 73.

№ 1

1625 р./?/. — Маршрут руху коронного війська Речі Посполитої із зазначенням його зимових квартир.

“З табору, котрий був під Мурахвою, рух
на Краків, на Вйницію,
на Прилуку, на Губин /?/, на Збараж,
на Біликівку, на Ружин,
на Паволоч, на Білу Церкву,
на Вільшанку, на Рокитну, на Канів,
на Мошни, на Черкаси, на Крилів.

З табору, котрий був за Криловим, рух
на Крилів, на Черкаси, на Мошни,
на Канів, на Рокитну,
на Вільшанку, на Білу Церкву,
на Новолук /?/, на Вчостиші /?/
на Білополе, на Островець,
на Хмільник, на Тетіїв,
на Сатанів, на Тлусте, на Кобилі Влоки,
на Овсянів /?/”

(Держархів у Кракові. - ф. ”Зібрання Русецьких”. — № 31. -
Арк.261. — Копія).

№ 2

1626, січня 8 (1625, грудня 29). — Петрівці. — Лист Лазаря Олексійовича, петровицького вйта, до київського отамана Війська Запорозького.

“Мне велце ласкавый пне отамане киевский Войска Запорозкаго!

Поволны службы мое до ласки в.м., яко напилне залецам,
доброго здоровья от Гда Бга в.м. завѣше зычу веспол зо всімъ
товарыством в.м. Рачил в.м. ес писати до отамана
петровсѣкого, жебысте перед в.м. становилис противко
жалобы Викгуры Станислава на справу. Если его млсть пан
Викгура, городничий, жалобу заложил в.м. стороны сіна

побраня, теды то козаки вчинили за росказаньємъ и за ласкою его млсти пна Романа Гоского, подкоморого володымерского, сам то зустне его мл. панъ наш росказаль побрати козаком тое сіно по границу, меновите по Пугачи. А в том козаки ничого не виновати, бо их заведено през люде добрыи, меновите старики, которыі то той граници праве свядомы, на що им и потверъжене дал. А если пану Викгуре за то за жал, нехай собі с паном Романом Госким відаєт, бо за его росказанемъ то ся стало. А в.м. пане отамане, рач ласкавъ быти на свое товариство, ни в чом их не турбуючи в невинности их. А за тым и повторе в.м. низко чолом бью, в.м. пну Бгу порочаю.

С Петровец року 1625 мсца декебрия 29.

Лазоръ Олексієвич, войтъ петровицкий, служебник в.м. т.р.”

“Держархів у Кракові. — “Зібрання Русецьких”. — № 41. — Арк.201-а. — Автограф.)

№ 3

1632, серпень. — Лист Війська Запорозького до всіх станів Речі Посполитої.

“Освічені превелебні у Христі, ясновельможні, вельможні, нам милостиві панове сенатори!

Вірність підданства і наші найнижчі послуги милості вашої вельможності, нашим милостивим панам, якнайстаранніше віддаємо. Ми сподівалися, що в.м., ясновельможні, наші милостиві пани, пам’ятаючи про наші відважні послуги в різних експедиціях, не перераховуючи кожної з них, бо й так вони відомі в.м.м. панам, послуги, віддані як за св.пам’яті померлих їх мостей королів польських, так і тепер за недавно померлого короля й.м., пана нашого милостивого, зволите чим-небудь потішним обдарувати нас, руку нахиливши (свою) у відповідь на прохання наших послів, які були внесені в.м.м. панам на минулій конвокації. Однак, як бачимо, ми постійно помиляємося у своїй надії із усією нашою руською

нацією, бо сталася нам кривда у релігії націй грецькій за життя св.пам'яті к.й.м. померлого. А ми після його смерті постійно про її спокій жебручи у в.м.м. панів, не змогли дочекатися щасливого часу, щоб стати при вольностях і свободах, якими ми були упривілейовані і підтверджені присягою їх мостей королів. Хоч ця немилість в.м.м. панів наших приводить до розпачу, однак ми, сподіваючися на кращі часи, посилаємо своїх послів Тихона Кушминьського, Федора Балая і Василя Онушковича до ваших вельможностей, наших м.панів, понижено й покірно із сльозами просячи ваші вельможності, аби ваші вельможності милостиво вислухали наші прохання, внесені як на минулій конвокації, так і тепер, на елекції, зважили на наші права, свободи і заслуги, як щодо вольностей, криваво життям (нашим) зароблених, так і щодо підвищення річного жолду, постачання сукна, у допомозі в артилерії, постачання провіанту та одягу для, слуг, які є при них (гарматах). Не сумніваємося, що в.м.м. пани при обранні пана, нам милостивого, захочете в усьому нас задовільнити, щоб наша руська нація була заспокоєна у релігії, а ми залишалися при своїх свободах і вольностях з їх примноженням. Несмачно і те нам чути, що в.м.м. пани визнали нас через комісарів у Кракові членами (тіла Речі Посполитої), а тепер при обранні к.й.м. zvolите нас віддаляти. Хоч із жалем нам доводиться це терпіти, однак мусимо залишатися при волі в.м.м. панів, сподіваючися, що в.м.м. пани схочете обрати такого пана, котрий не захоче чинити кривд кожній нації в їхніх правах, свободах і вольностях, присягнутих королями їх мостями; що в.м., наші м.панове, не захочете зичити того нам, вірним слугам, щоб ми втратили надію на милість Бога і в.м.м. панів, совість, заради яких ми жертвуємо своїми худобами, достатками, врешті і своїм життям. Ми ж, побачивши тут милостиву ласку як щасливо нам обраного, дай Боже, пана, так і в.м., наших м.панів, будемо просити Господа Бога за довгощасливе панування (нового короля) і будемо винні з

усім нашим старанням віддячувати йому нашими рицарськими послугами. Ширше розповісти про наші вищезгадані прохання ми доручили нашим посланцям, через яких ми вдруге і втретє понижено в.м.м. панів просимо, щоб їм була дана віра. З цим і вдруге наші послуги милостивим ласкам в.м., нашим м.панам, віддаємо”.

(Держархів у Кракові. — “Зібрання Піночі”. — N 363. — С.49. — Копія). Тексту листа передує заголовок, зроблений копіїстом: “Лист від запорозьких козаків до всіх станів коронних і Великого князівства Литовського”).

№ 4

1632, серпень. — Інструкція Війська Запорозького, зачитана на елекційному сеймі Речі Посполитої.

“1. Насамперед вірність підданства і зичливі послуги Війська Запорізького їх м.пп. сенаторам, панам послам земським і всієї Речі Посполитої пп.посли наші повинні переказати і передати, а також побажати, щоб Господь Бог так вчинив з їхніми серцями, щоб вони зволили одностайно обрати доброго і щасливого пана, котрий би у милісті Божій якнайщасливіше у мирі між усіма націями панував своєю державою. Але ми ніколи не розуміли, щоб їх мості, пп.сенатори і вся Річ Посполита, пам’ятаючи про такі вірні, відважні і криваві наші послуги в різних минулих експедиціях, котрі й перелічити важко, як от за панування недавно померлого св. пам’яті короля й.м. ми можемо пригадати: у Валахії, в Інфляндії, у Московії протягом так тривалого часу, у Молдавії, а проти татар, то й пам’ять не може втримати скільки разів, що ми за честь королів їх мостей, за цілість вітчизни і добро Речі Посполитої, і майже довколо кордонів коронних Корони Польської полили своєю кров’ю, оточили своїми головами, (і після цього пп. сенатори) мали нам чинити кривду, як нам повідомили наші послы, що були на минулій конвокації. А ми ж у інструкції своїй, даній в.м., прагнули, щоб нас, як членів Речі Посполитої, не було

віддалено від обрання нового короля й.м. Отже, якщо їх мості зволять, то не тримаючи зла, згідно з своєю волею їх мості оберуть такого пана, котрий би кожного зволив зберегти у цій державі при правах, свободах і вольностях, які були (дані) і присягнуті своїми предками.

2. Дійсно, нам всім з гіркотою доводиться зносити те, про що вище згадувалося, але у сто разів більший жаль доводить нас майже до сліз, коли наші послы нам доповідали про той пункт, поданий їм у реляції, а саме: як і перед цим за життя св. пам'яті к.й.м., який недавно помер, протягом 30 років, так і потім, постійно, не пропускаючи жодної okazji на кожному сеймі, ми жебрали і з плачем просили про заспокоєння давньої грецької релігії, яка під послушенством найсвятішого Константинопольського патріарха, яка предками й.к.м. св. пам'яті померлих, королями їх м. і недавно померлим королем й.м. була упривілейована і присягами підтверджена, а через нововиниклих уніатів збезчещена. Але (позитивну відповідь для нас) відкладали з сейму до сейму і не дано її аж по нинішній день. Але на останньому сеймі, перед смертю й.к.м., він дав обіцянку, що неодмінно відшкодує нам те, що трапилося за його панування між націями (у справах релігії). Якби не смерть його к.мості, ми сподівалися на щасливий час для наших кривд, коли наша руська нація була ошчасливлена. Тепер, коли є місце і okazія, коли кожному є вільне слово і вільно домагатися свого, ми свої понижені прохання з плачем внесли на минулу конвокацію до всіх станів, щоб наша руська нація і наше духовенство більше не терпіли біди й кривди від тих нових і нечуваних уніатів, що чинилися, незважаючи на права й привілеї. Наша руська нація і наше духовенство чітко і ясно прагнули цього у найяснішого короля й.м. шведського і їх м.панів сенаторів і їх м.панів послів (депутатів сейму), на це обраних, і поконали уніатів протестаціями і реляціями. Але ми не були так щасливими, щоб бути заспокоєні у тому, про що ми постійно просимо і жебраємо, а зазнали ще більше

жалю та плачу, бо нам, скривдженім, доводиться (?) поступатися своїм. На нинішній елекції при обиранні короля й.м., пана нам щасливого, ми доручили нашим послам просити з плачем і ретельно домовлятися з усією Річчю Посполитою, щоб наша руська нація при своїх правах і свободах, а наше благовірне духовенство при церквах, своїх порядках і добрах, що їм належать, могло вільно відправляти службу Богу, і більше не зазнавали від цих уніатів такої біди і обтяження.

3. Що стосується прав всіх нас самих, то була така обіцянка померлого к.й.м., що він нас мав задовільнити нас у наших проханнях на минулому сеймі, але попри наші сподівання це випередила смерть й.к.м. Ми мусимо це приписати швидше своєму нещастю, не сумніваючися однак у милостивій ласці й.к.м., пп.сенаторів і Речі Посполитої і на минулій конвокації то саме ми хотіли внести через своїх послів як до їх м.пп. сенаторів, так і до рицарського кола. Ми (тоді) отримали у їх мм. пп. обіцянку, що нас задовільнять в наших проханнях на нинішній елекції під час обрання й.к. мості. Тому ми доручаємо своїм послам спеціально прохати їх мм. пп. сенаторів і всієї Речі Посполитої, аби їх мосьть з милостивої своєї ласки зволили обдумати це і обдарувати нас поправою вольностей, підвищенням жолду річного з доданням сумми на ті дві тисячі, які були знову приписані (до реєстру), забезпеченням сукном. Часто ми ще за життя к.й.м. докучали й.м.п. гетьману коронному про призначення нам певного місця на постій, звідки ми могли б брати артилерію і військові потреби без кривди для людей, звідки ми могли б діставати утримання самих себе, але ми не дістали у цьому питанні доброго рішення. Доручаємо нашим послам просити їх мм. пп. сенаторів, щоб і про це вони зволити подумати. І то мають викласти наші послы їх мм. пп. санаторам, що їх мм. пп. обивателі місцеві українські, у відповідності з краківською коміссією, не хочуть тримати наших товаришів у своїх добрах, а коли хто хоче піти геть з його маєності, то не дозволяють

продати дім і майно, взагалі забороняють (своїм) підданим, щоб хоч хто небудь з них не наважувався купувати це (у козаків). Через що діється велике порушення наших волностей. Тоді повинні просити наші послы у всієї Речі Посполитої, щоб нам таке беззаконня не чинилося”.

(Держархів у Кракові. — Ф. “Зібрання Піноччі”. № 363. — С.51 — 53. — Копія. Тексту передуює запис, зроблений копіїстом “Інструкція від них же читана самими козацькими послами”).